

דברים שבהלכה

על חוקיות מלכות החשמונאים*

ראשי פרקים

- א. הקדמה
1. הערכה לבית חשמונאי במקורותינו
2. מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה?
- ב. האם היתה למלכות בית חשמונאי סמכות הלכתית למלך?
1. שיטת הרמב"ן
2. שיטת הרמב"ן
3. השלכה אפשרית למחלוקת הרמב"ן והר"ן
4. שיטת הרמב"ם
- ג. בעיות הלכתיות במינוי החשמונאים למלכות
1. בעיה א': מינוי מלך שלא עפ"י נביא
- תירוצי הרא"ה קוק זצ"ל
- דרך אחרת לפתרון הבעיה
- חילוק בין "תורת מלכות אישית" לבין מעמדו הציבורי
- רמז לעניין מספר מכבים
2. בעיה ב': מינוי מלך שלא מבית דוד
- בירושלים
- תשובות אפשריות לבעיה זו
- בירור הגדרת "כלל ישראל" לעניין מלכות בית דוד
- ד. הרחבה בשיטת הרמב"ן
1. מהו חטא החשמונאים?
2. מינוי או משיחה?
- ה. הרחבה בשיטת הרמב"ם
1. התמיהה על הרמב"ם
2. האיסור הוא רק במשיחה
3. "לא יסור שבט מיהודה" – חזון והבטחה
4. ת"י הגר"י אייבשיץ ודחייתו
5. הגבלת הכהנים דווקא לעבודת המקדש
6. ישוב הבעייתיות ברמב"ם לפי גירסה אחרת בירושלמי
- ו. שיטת רס"ג בשבח מעשה החשמונאים
- ז. רש"י והרמב"ם בעקבות רס"ג

* נדפס בספר "ענבי פתחיה" (עמ' 294-301)

א. הקדמה

1. הערכה לבית חשמונאי במקורותינו
שנינו במסכת עבודה זרה (דף ט', א'): "מלכות חשמונאי בפני הבית - מאה ושלוש (שנים)".
והוסיף רש"י לבאר במסכת סנהדרין (דף צ"ז, ב' ד"ה עוד אחת): "דמלכות ראשונה של חשמונאי
נתקיימה שבעים שנה. ואף על גב דאמרינן בסדר עולם דמלכות בית חשמונאי מאה ושלוש... - עיקר
כבודם ופארם, שלא שלטה בהם אומה, לא נתקיים כל כך".
בה במידה שמלכי בית חשמונאי היו שומרי משמרת התורה, רחשו להם חכמינו ז"ל הוקרה
עמוקה. הרי לנו דברי מדרש רבה (שמות ט"ו, ו'): "מתתיהו הכהן ובניו עמדו באמונתו של הקב"ה".
ובתרגום שיר השירים על הפסוק "כפלה הרמון רקתך" (שיר השירים ו', ז'): "ומלכות בית חשמונאי
כולהו מְלֻגְן פְּקוּדֵי אֶרְמוֹנָא, בר מן מתתיהו כהנא רבה ובנוהי דאנון צדיקין מכולהו, ומקימין
פקודיא ופתגמי אורייתא בצחותא". אף הזכרת שמותיהם במפורש במטבע התפלה - "בימי
מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו" - לאו מילתא זוטרתא היא.
ויש להוסיף את האמור בהלכות גדולות, בהלכות סופרים: "זקני בית שמאי וזקני בית הלל הם
כתבו מגילת בית חשמונאי, ועד עכשיו לא עלה לדורות" (עי' שבלי הלקט סי' קע"ד).

2. מדוע לא נשנו הלכות חנוכה במשנה!

העובדא שהלכות חנוכה אינן מובאות במשנה מתבארת בפשטות, מפני שעיקרה נכתב במגילת
תענית שקדמה לכתובת המשנה (הרב דוב נחמן הורוויץ ז"ל, הפלס שנה א' עמ' 193), ולא עוד אלא שתחילת
יסודה של המגילה הזאת והיתר כתיבתה נעוץ כנראה בנס-חנוכה ובכתיבת מגילת בית חשמונאי.
ואין לומר "דמגילת תענית לא נחשבה בגדר פסק הלכה" (הרב ראובן מרגליות ז"ל "יסוד המשנה
ועריכתה", עמ' כ'), ולכן לא היה בכתיבה שלה שום ענין של חידוש, דבפירוש מצינו בתוס' (מגילה ז' א,
ד"ה נאמרה וכו'): "דהא איכא חנוכה שניתנה לכתב מדרבנן במגילת תענית", ומשמע איפוא שהיה
כאן דיון והתירו. אכן הלכה זו של איסור כתיבת תורה שבעל-פה - הלכה עמומה היא, עיי' "חקרי
לבי" (הספרדי) או"ח, סי' י"ב, ועיי' בראש הספר "דור ישרים" להרב יהודה הלוי ליפשיץ ז"ל
(פיטרקוב, תרט"ח¹).

ב. האם היתה למלכות בית חשמונאי סמכות הלכתית למלך?

ואף על פי כן אין אנו פטורים מלברר את השאלה מבחינת ההלכה באיזו מידה התאימה מלכות
בית החשמונאי להלכות מינוי מלכים בישראל.

1 בדבריו אלה בא לשלול את דברי האומרים שהלכות חנוכה "צונזרו" מהמשנה עקב טינה על כך שבית חשמונאי תפסו
את המלוכה, על אף שהיו כהנים, ולא צאצאי בית דוד. וראה עוד באריכות בעניין זה במאמר "מדוע לא נשנו הלכות
חנוכה במשנה?", המופיע גם בחוברת זו.

1. שיטת הרמב"ן

בין הראשונים נמצא אחד שגילה את דעתו זאת בפירוש, והוא הרמב"ן בפירושו לתורה. הנקודה העיקרית שהוא עומד עליה, היא: "לא יסור שבט מיהודה" - אין להעביר מלכות מבית דוד לבתים אחרים בישראל. ומבחינה זאת לא רק מלכות בית חשמונאי לא היתה חוקית, אלא גם שאר מלכי ישראל אשר לא הועמדו בפרוש על ידי נביאים (שעל פיהם הותר אז הדבר כהוראת שעה): "וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך, ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה, עברו על צוואת הזקן (יעקב אבינו) ונענשו בהם... וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני... ולפיכך אף על פי שישראל מקיימים עליהם מלך משאר השבטים, כפי צורך השעה, אין מושחין אותן, שלא יהיה עליהם הוד מלכות, אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו" (בדאשית מ"ט. י.).

בירור שיטת הרמב"ן

דברי הרמב"ן קשים להולמם, לכאורה, שהרי שנינו בהוריות (דף י"א ב'): "מלכי ישראל ומלכי בית דוד, אלו מביאים לעצמם ואלו מביאים לעצמם [שעיר על שגגתם כדין מלך]" - משמע בפירוש שדין מלכים היה למלכי ישראל. ובירושלמי (שם פ"ג, הל' ב'), שעד יהוא בן נמשי היה להם דין מלך "מיכן ואילך בליסטיא היו נוטלין אותה".

ונראה לתרץ שדין זה של קרבן-שעיר אינו תלוי בדין מלך, ככל משפטו וחוקתו, אלא במי שהוא שולט למעשה ואינו כפוף למישהו - "איזהו נשיא, זה מלך וכו' שאין על גביו אלא ה' אלקינו" (הוריות י"א א'), ולכן - לדעת הרמב"ן - גם אם לא היה עליהם הוד מלכות מבחינה אישית ולא היו אלא כשופטים ושוטרים, כל ששלטו למעשה היה להם דין נשיאים-מלכים מבחינת מעמדם הציבורי והיה זה מספיק לגבי חיוב קרבן שעיר על שגגתם.

2. שיטת הר"ן

ברם, בחידושי הר"ן (לטנהדרין דף כ' א'), נראה שהוא חולק על עיקר דינו של הרמב"ן, שהוא אומר: "שהרי השם יתברך קרע הממלכה מבית דוד, רק משבט יהודה לבדו, וכל מלך שהמליכו עשרת השבטים עליהם - דין מלך יש לו לכל דבר". ולפי דעתו לא היתה זאת הוראת שעה, אלא קרע שאיננו מתאחה, עד שיבוא נביא-אמת ויאחזנו ויחזיר מלכות בית דוד ליושנה. אלא שאף לדעת חידושי הר"ן, אין כאן הצדקה אלא למלכי ישראל בזמן בית ראשון, שאז נשאר שבט יהודה תחת מלכות בית דוד. לא כן מלכי בית חשמונאי, בבית שני, הרי בזמנם עיקר שלטונם היה על שבט יהודה ובנימין. אולם מצד שני אפשר לומר שלא היה איסור במינוי מלך משבט אחר, רק בזמן שמלכות בית דוד קיימת, ואילו משבטלה - בטל האיסור. (ועי' סוטה מ"ח, ב', פסק מלך מבית דוד, ועיין שם בתוספתא פ"ג, ג', ועי' ילקוט מלכים א', רמז ק"ע, שמלכות בית דוד ניתנה על תנאי, והדבר צריך תלמוד. עי' בדרשות הר"ן, הדרוש השביעי, ובפירוש התורה לאברבנאל בפרשת ויחי, וכן בגור אריה למהר"ל מפראג, שם, שנחלקו על הרמב"ן. ועי' בפרי צדיק להגאון רבי צדוק הכהן זצ"ל מלובלין, בראשית עמ' ס"ט, שמצד האם כל שלשלת הכהנים באה משבט יהודה, שהרי אשת אהרן היתה אלישבע אחות נחשון בן עמינדב, והסביר שם את דעת הרמב"ן לפי דרכו.)

3. השלכה אפשרית למחלוקת הרמב"ן והר"ן
ובספר תשובה מיראה להגאון האדר"ת ז"ל (פס"ז מהלכות עדות הלכה ה'), נסתפק אם מלכי בית
חשמונאי נדונים בסנהדרין של שבעים ואחד כדן מלך. ולכאורה הדבר תלוי בפלוגתא דהרמב"ן
והר"ן אם היה להם דין שופטים ושוטרים או דין מלך לכל דבר.
אולם יש לומר כשם שאמרנו בסברת הרמב"ן לענין קרבן שעיר, שאין הדבר תלוי בדינו האישי
אלא במעמדו הצבורי, וכל שהוא מלך למעשה יודה גם הרמב"ן שגם עליו נאמר הכתוב וכל הדבר
הגדול - דבריו של גדול - יביאו אליך, וצ"ע.

4. שיטת הרמב"ם

בשיטת הרמב"ם מצינו שבהלכות חנוכה (פ"ג ה"א) הוא קובע את העובדה "והעמידו מלך מן
הכהנים". ברם, מתוך העיון בהלכות מלכים אנו רואים שיש לפנינו כאן שתי בעיות: א) מינוי מלך
שלא עפ"י נביא; ב) מינוי מלך שלא מבית דוד בירושלים.

ג. בעיות הלכתיות במינוי החשמונאים למלכות

1. בעיה א': מינוי מלך שלא עפ"י נביא

לבעיה הראשונה - שנינו ברמב"ם פ"א מהלכות מלכים (הלכה ג'): "אין מעמידין מלך בתחילה
אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא". אולם כבר עמדו על הקושי, שבהלכות סנהדרין
פ"ה (הלכה א'), כתב "אין מעמידין מלך אלא על פי בית דין של שבעים ואחד", ולא הזכיר שם נביא.

תירוצי הראי"ה קוק זצ"ל

ומרן הגראי"ה קוק זצ"ל במשפט כהן (עמ' שלי, עמדה ב'), מתרץ ואומר שלכתחילה צריכים
באמת נביא, ואילו בדיעבד סובר הרמב"ם אפשר להעמיד מלך ע"י סנהדרין גם בלי נביא. אלא
שהוא מתקשה בהלכה אחרת שברמב"ם, "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל וכו', הרי זה
מלך" (פ"א ה"ח) - משמע שגם בדיעבד אין תוקף למלך בלי נביא. והוא מיישב את הקושי בשתי
דרכים:

א) "צריך לומר שבזמן שיש נביא בישראל, גם בדיעבד אין מלך עומד בלי נביא, אבל כשאין
נביא - אז מעמידין עפ"י בית הדין הגדול" (משפט כהן, שם). ויש להוסיף שזוהי כנראה דעתו של
הרמב"ן בפירושו לתורה: "שום תשים עליך מלך - שיבחר ה' בו, אם תוכל לעשות כן, שיענך ה'
בנביאים" (דברים י"ז, ט"ו).

ב) "ואולי כוונת הרמב"ם, דווקא בזמן שעומד ג"כ מלך מבית דוד" אז יש צורך בנביא לשם
העמדת מלך אחר משבטי ישראל, אבל כשאין מלך מבית דוד "אז מעמידין מלך גם בלי נביא אלא
עפ"י בית דין, וזה היה ענין מלכות בית חשמונאי" (משפט כהן, שם).

דרך אחרת לפתרון הבעיה

אולם אפשר לבאר את שיטת הרמב"ם גם בדרך אחרת, והיא שבמאמרו "אין מעמידין מלך
בתחילה" וכו', כוונתו מבלי שקדמו להעמדתו מעשים חשובים ומלחמות להצלת העם. ברם, אדם

מישראל שעמד בראש האומה ונעשו על ידו תשועות לישראל והסכימו כל ישראל להמליכו - עבודתו מחנכתו. שהרי אמר הכתוב "אשר יבחר ה' ", ואין לך בחירה גדולה מזו, שעל ידו נתן ה' תשועה בישראל, ומן שמיא אסכימו עליה. וצא ולמד מלשוננו של הרמב"ם בטעותו של רבי עקיבא "והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך" (פ"א מהל' מלכים. ה"ג), והרי לא היתה שם נבואה, אלא על כרחך דן רבי עקיבא לפי נצחונותיו, ועל פי זה חשבו למלך, ואפילו למלך המשיח. ועיי' במורה נבוכים, (חלק ב'. פרק מ"ה), המדרגה הראשונה: "שיילוה לאיש עזר אלקי שיגיעהו ויזרזהו למעשה טוב גדול, בהצלת קהל חשוב מקהל-רשעים, או הציל חשוב גדול, או השפיע טוב על אנשים רבים". וראה זה מצאתי מפורש במגיד מישרים למרן מהר"י קארו ז"ל, בפרשת מקץ: **"וכיון דנצחום** [חשמונאים ליונים]... **אסכימו דימלכון** כהני קדישי".

חילוק בין "תורת מלכות אישית" לבין מעמדו הציבורי

ומה שכתב הרמב"ם "נביא שהעמיד וכו' הרי זה מלך", שמשמע מלשוננו שגם בדיעבד אין לו תוקף אלא על פי נביא, אפשר לומר שעיקר כוונתו להמשך הדברים שם: "הרי זה מלך וכל מצוות המלכות נוהגות בו", והוא בא ללמדנו שדווקא כשהועמד עפ"י נביא, אז יש עליו תורת מלכות אישית ונוהגות בו כל מצוות המלכות, ואילו כשהועמד על פי הסכמת העם, אם אמנם דין-מלך עליו מבחינת מעמדו הציבורי, אבל תורת מלכות אישית אין עליו וממילא אין כל מצוות המלכות נוהגות בו (מלבד אלו שעיקרן במעמדו הציבורי, וכמו שהסברנו לעיל בשיטתו של הרמב"ם).

רמז לעניין מספר מכבים

רמז לשאלת מינוי מלך עפ"י נביא, אנו מוצאים בפתשגן-כתב-המינוי שניתן על ידי העם לשמעון בן מתתיהו [זהו, אגב, הראשון לאחים בני מתתיהו, שאנו מוצאים בו מינוי מפורש כנשיא העם]. שם נאמר: "וכי היהודים והכהנים נאותו כי יהיה להם שמעון לנשיא ולכהן גדול לעולם, עד אשר יקום נביא-אמת" (מכבים א', פ"ד. מ"א). אמנם החוקר כהנא סובר שאין זו אלא שגרת לשון (וראה שם פרק ד', ס"ו). ברם הסבר זה אינו מוכרח, ונראין הדברים כפשוטם, שהעם רצה להבליט כי המינוי אינו החלטי ועדיין הוא טעון אישורו של נביא-אמת, כמסור וכמקובל בישראל מימות המלכים הראשונים בתקופת הבית הראשון.

2. בעיה ב': מינוי מלך שלא מבית דוד בירושלים

ואשר לבעיה השנייה - המינוי בירושלים. הנה לשון הרמב"ם הוא: "ואין ממנין אותן (את מלכי ישראל) בירושלים לעולם, אלא מלך ישראל מזרע דוד" (הלכות מלכים פ"א. ה"י). נושאי כליו לא הראו מקורה של הלכה זו, אולם בפשטות נראה שלמד זאת מפסוק מפורש במלכים א' (י"א. ל"ו) בפרק המובא בהלכה שלפני זו: "ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדויד עבדי כל הימים לפני בירושלים". ומלשון המאירי המובא להלן משמע שהדבר היה מפורש לפניהם באיזה מדרש אשר נאבד מאתנו.

תשובות אפשריות לבעיה זו

ויש להתפלל על שאין הרמב"ן מזכיר את הבעיה הזאת בבואו להצביע על הצד הבלתי-חוקי שבמלכות בית חשמונאי. ברם יתכן, שדוקא השמטה זו מלמדת אותנו, שלא נאמרה הלכה זו אלא לכתחילה, אבל בדיעבד אין זה שולל את חוקיות המלכות.

אלא שאפשר להסביר את הדבר בכמה דרכים: א) יתכן שמצאו היתר פורמלי, והוא שהמינוי הרשמי היה מחוץ לירושלים (וזה, כמובן, תירוץ דחוק שהרי סוף-סוף הכוונה היא שירושלים ישב מלך מבית דוד).

ב) הסברו של מרן הגרא"ה קוק זצ"ל (משפ"ט כהן, עמ' של"ז עמדה א'): "ואולי ראו (הסנהדרין) שבלא עזרתם של החשמונאים, שזכו לתפארת גדולה באומה, מצד מעשיהם הגדולים וקדושת חסידותם ותורתם המרובה, לא היה אפשר להעמיד מלך מבית דוד, על כן הסכימו גם הם על המינוי שלהם, ולא נחשב זה להסנהדרין לדבר שאינו ראוי - גם לדעת הרמב"ן - כי אם לחשמונאים עצמם, שהם היו יכולים להשתדל בדבר על פי "הסכמת האומה", והוא מוסיף עוד (לעיל באותו עמ'): "ואולי היתה בזה העיכבה מצד המלכיות המושלות אז". ובכלל הסברו הראשון כלולים גם דברינו על ההסכמה המיוחדת והמינויים שבאו כתוצאה מנצחונותיהם, ושראו בהם אצבע-אלקים וגילוי נבואי לאישור מלכותם.

ג) במאירי (הודיות י"א ב'), נאמר על שאול וחוקיות מלכותו: "והראיה שהרי המליכוהו על הכל, וכבר אמרו שאין ממנים בירושלם לעולם אלא מלך ממלכי בית דוד", ותמה שם הר"א סופר ז"ל הלא שאול לא נמשח כלל בירושלים? ובאמת גילה לנו כאן המאירי יסוד גדול בהלכה זו. והוא שענין המינוי בירושלים - אין כוונת האיסור שבו, לגבי מי שאינו מבית דוד, מבחינת המקום והעיר, אלא ענינו הוא ירושלים כמקום השלטון על כל ישראל, וכסמל השלטון על כל ישראל (ועיי קהלת רבה פ"א תני רבי שמעון בן יוחאי אשרי מי שזכה למלוך במקום מלכות וכו' מלך בירושלים - במקום מלכות), ועל כן השוה המאירי את מלכות שאול על הכל לדון מינוי מלך בירושלים. ולמדנו מדבריו שני דברים: א. שמינוי מלך משאר שבטי ישראל, ואפילו חוץ לירושלים, כל שמלכותו היא על כל ישראל, איסור יש בדבר (וכשיטת הר"ן בחידושי סנהדרין שהבאנו לעיל ששבט יהודה צריך להשאר תחת שלטון בית דוד); ב. שמינוי מלך על חלק מישראל, מותר, ואפילו בירושלים.

ומעתה מתאשרת חוקיות מלכות בית חשמונאי, לשיטת הרמב"ם, שכיוון שבבית שני לא היו עשרת השבטים, שוב לא היתה מלכות בית חשמונאי שלמה ומקיפה את כל ישראל, ובכונן דא מותר היה למנות אותם כמלכים ואפילו בירושלים.

בירור הגדרת "כלל ישראל" לענין מלכות בית דוד

ועדיין יש כאן מקום עיון על פי דברי מהר"ם מלובלין (בחי' לסנהדרין ל"ו, א. על תוספות ד"ה והא הוה חזקיה. עיי' שם) שלשבט יהודה ובנימין שנשאר בבית שני, היה דין כלל ישראל. ויש ליישב כי לא כל הדינים שווים, ושמה לגבי מלכות בית דוד אנו זקוקים לכלל ישראל ממש. ובסברא זו יתיישב לנו הקושי מדברי הרמב"ם בפירוש המשניות לסנהדרין, פרק חלק, היסוד השנים עשר "ומכלל יסוד זה שאין מלך לישראל אלא מבית דוד ומזרע שלמה בלבד" - שלא נאמרו דברים אלו, אלא במלכות של כל ישראל.

לכן התפללה האומה לשובה של הממשלה הראשונה, מלכות בית דוד השלמה, ועורכי תפילותיה שמו בפי הכהן הגדול, בתפילתו הקצרה ביום הכפורים את המשאלה הפנימית: ולא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה (יומא נ"ג, ב').

הדברים דלעיל נתפרסמו לפני כמה עשרות שנים ברבעון התורני "אור המזרח", ובחודש כסלו הישדמ"ת חזרתי לשנות פרק זה, וכדרכה של תורה "אין בית-המדרש בלא חידוש" (עיין חגיגה ג, א). ונוספו בעז"ה בירורים בהבנת דעת הרמב"ן, ולעומת זה נתבררה שיטת הרמב"ם ומקורותיה - "ישמע חכם ויוסף לקח" (משלי א, ה).

ד. הרחבה בשיטת הרמב"ן

1. מהו חטא החשמונאים:

הרמב"ן שם (בראשית מ"ט, י') ממשיך ואומר: "זוהי היה עונש החשמונאים, שמלכו בבית-שני, כי היו חסידי-עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל, ואף על פי כן נעשו עונש גדול... - בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד... ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם, מפני שהיו כהנים ונצטוו "תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת" (במדבר י"ח, ז), ולא היה להם למלוך רק לעבוד את עבודת ה'. וראיתי בירושלמי במס' הוריות (ג, ב) אין מושחין מלכים כהנים, אמר ר' יהודה ענתוריא על שם "לא יסור שבט מיהודה", א"ר חייא בר אבא למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו וגו' (זברים יז, ט), מה כתיב בתריה "לא יהיה לכהנים הלויים" (שם, י"ח, א)... ופירש (ר' יהודה) 'תחלה (כלומר שלכתחלה אין לשבט לוי למלוך מטעם נוסף וכדלהלן) שהוא לכבוד יהודה... וכמו שאמרו בגמרא (שם בירושלמי) שאין מושחין אלא מלכי בית דוד... ור"ח בר אבא פירש שהוא מנוע מן התורה, שלא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה במלכות". והיינו מאותו הטעם המפורש בסיפא דקרא: "ה' הוא נחלתו, כאשר דבר לוי".

ואפשר שבנימוק השני שהעלה הרמב"ן, אזיל בזה לשיטתו, שלא רק הלויים היו ממונים איש איש על עבודה מוגדרת, אלא גם הכהנים (ספר המצוות, עשין, מצוה ל"ו), ומשום כך כל שכהנים מקבלים על עצמם תפקידים אחרים, קבועים, הריהם מבטלים מצות עשה ד"יושמו את כהנתם" (במדבר ג' י').

2. מינוי או משיחה:

והנה פירש הרמב"ן לישנא דירושלמי, שכוונת "אין מושחין" היינו אין ממנין, ולשיטתו קשה על ר' יהודה מאי טעמא נקט כהנים והרי איסור זה ד"לא יסור" שייך לגבי כל שבטי ישראל? אלא שהרמב"ן עצמו ממשיך ומפרש דנקיט כהנים, "שאף על פי שהן בעצמן ראוין למשיחה [של כהונה], אין מושחין אותן לשם מלכות, וכל שכן שאר השבטים" (וצ"ע הניחא לגבי תורת משיחה. אפשר היה לומר דכהנים עדיפי מישראלים. אולם הואיל ובמינוי עסקינן, איזה סלקא-דעתך היה כאן להעדיף כהנים? ואפשר

שכל שלא ניתן היה למנות מלךמבית דוד, מקום היה לחשוב שבראש וראשונה צריך לבחור מלך מן **כהנים**, שהיו רועי העם וראשי הרוחניים, וכל גדול שנושא כתר **כהונה** הוא גם הראוי לכתר **מלכות**, קא משמע לן דלא).
ובהתאם לפירוש הרמב"ן כי "אין מושחין" היינו **אין ממנין**, הואיל ומשיחה ומינוי מלך זה ענין אחד, ממשיך הרמב"ן וכותב "אף על פי שישראל מקיימים [ממנין] עליהם מלך משאר השבטים כפי צורך השעה, **אין מושחין אותן**, שלא יהיה עליהם הוד מלכות, אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו". מניעת המשיחה באה לקבוע שגם עצם המינוי אינו מלכותי - כי המלכות שייכת לשבט יהודה - וכל עיקרו של המינוי אינו אלא כראש-השיפוט או כראש המשטר.
ובא ר"ח בר אבא להוסיף, דמלבד צוואת הזקן שלא לפגוע במעמדו העדיף של שבט יהודה, הרי **בכהן** יש גם צד איסור נוסף **דאורייתא** מצד עצמו, ולכן גם בשעה שהמצב מחייב למנות כהן כמלך - בזכות מעשה-רב שעשה והצליח, שיש בזה אות ממרום - אין מושחין אותו, היינו שאין ממנין אותו כמלך. וכאמור, גם כאן, מניעת המשיחה מציינת שהמינוי אינו מלכותי, אלא כשופט או שוטר הוא, והיא באה להדגיש שיהיה ברור שאין זו אלא הוראת שעה, כי עקרונית אין לו לכהן לצאת ממשמרת כהונתו, כי "די הוא נחלתו".

ה. הרחבה בשיטת הרמב"ם

1. התמיהה על הרמב"ם

והנה שתי הלכות אלו, אם מדין "צוואת הזקן" כדעת ר' יהודה ואם מאסמכתא שדרש ר"ח בר אבא, אינן נזכרות כלל ברמב"ם, והדבר צריך תלמוד שהרי תמך הרמב"ן יתדותיו בדברי הירושלמי בהוריות, ואטו נעלמו דברים מפורשים מעיני המורה הגדול אשר כל יקר ראתה עינו?

2. האיסור הוא רק במשיחה

ואכן עמד על כך הגאון הספרדי המופלא מהר"י חזן ז"ל, ובספרו **חקרי-לב** (ארו"ח סי' ק"כ) הוא קובע, שהרמב"ם לא סבירא ליה כרמב"ן בשתי ההלכות הללו, והוא מפרש את עיקר דברי הירושלמי בדרך אחרת. והיינו ש"אין מושחין" אין הכוונה שאין ממנין, אלא שאין מושחין אותם בשמן המשחה, אבל מותר למנות מכל שבטי ישראל, וגם כהנים בכלל זה. כי משיחה משמעותה היא מלכות לדורות - "הוא ובניו" - וזה באמת אסור משום 'לא יסור שבט מיהודה', וזהו מה שפוסק הרמב"ם שאין **משיחה** אלא במלכות בית דוד (פ"א מהלכות מלכים הל' י'). אולם אין זה מונע מלכות שעה, מינוי מלך לפי צורך השעה, מאחד שבטי ישראל, לרבות כהנים.

ולפי זה אפשר לומר שלדעת הרמב"ם גם ר"ח בר אבא מיירי במשיחה ולא במינוי, והוא בא להוסיף ולחזק דעת ר"י שהלכה זו הנוגעת לכל שבטי ישראל, כשהיא מתייחסת לכהנים איסורה הוא לא רק משום צוואת הזקן אלא גם מכח אסמכתא במקרא שכתוב, והיינו שאצלם נאסרה המשיחה משמעותה לדורות, גם משום שנאמר בהם לא יהיה וגו' חלק ונחלה, ונחלה הרי משמעותה לדורות - "נחלה שאין לה הפסק".

ומצאתי שכך מפרש גם הגאון ר' מאיר-דן פלוצקי ז"ל בספרו "חמדת ישראל" (עמ' 156): "נראה דעיקר האיסור הוא במשיחה, והטעם הוא דמשיחה מקדשת לדורות הבאים אחריו, ולכן מלך בן

מלך אינו טעון משיחה, ובזה אמרה תורה לא יהיה לכהנים חלק, אבל מלכות שאינה לדורות אינה בכלל אזהרה... וכבר ביארו המפרשים קרא ד"לא יסור שבט מיהודה" וגו', עד כי יבוא שילה, דהיינו שלא תהיה הסרה לעד, כי לקץ הימים יבוא שילה ותחזור העטרה לבית-דוד, ומזה צומח האיסור למשוח מלכים שלא מבית-דוד בשמן המשחה, כי שמן המשחה הוא המקדש לדורות". וכאשר בינתי בספרים מצאתי שהקדים את שניהם פרשן המדרש הגדול מהר"ש יפה אשכנזי ז"ל, בספרו **יפה מראה** על אגדות הירושלמי, (שקלים פ"ו ט"ה ה'), וחזק דבריו שם המו"ל הגר"מ ז"ל רבה של ברלין בתוספותיו יופי מכלול.

3. "לא יסור שבט מיהודה" - חזון והבטחה

ומצינו בפירוש ברמב"ם שהוא מפרש דברים אלו כהבטחה, אף גם כחזון לעתיד, ואין זו צוואת הזקן אלא ברכתו והבטחתו, כי גם בגלות ישראל מארצו, יעמדו מיהודה בעלי שבט מושלים, ומקורו ברוך במס' סנהדרין (ה. א.). וזה לשון הרמב"ם ב"ידו החזקה" (פ"ד מסנהדרין הל' י"ג): "ראשי גליות שבבבל במקום מלך הן עומדים, ויש להן לרדות את ישראל בכל מקום ולזון עליהן בין רצו בין לא רצו, שנאמר לא יסור שבט מיהודה (בראשית מ"ט. י) - אלו ראשי גליות שבבבל. [נראה מה שהאריך בזה מהר"י אברבנאל בפירושו לפסוק זה, והקדים שם וכתב "כי הנה לא יסור שבט מיהודה אינו מצוה ואזהרה לשאר האחים שלא יקחו ממשלתו, אבל הוא הבטחה ויעוד עתיד"]."

והנה אין ספק שלא נעלמו מהרמב"ן דברי הגמ' בסנהדרין, שזו ברכה והבטחה, אלא שהוא סבור שברכתו-הבטחתו של הזקן, ישראל סבא, מבטאת את רצונו, ורצונו של אב היא צוואה לבנים, ולכן רק סטיה זמנית מותרת כהוראת שעה ולא יותר מזה.

אולם הרמב"ם סובר שאין לפרש את רצונו של האב כרצון מוחלט, בכל התנאים ובכל המצבים, אלא גם אם רצונו הכללי הוא שלא יסור שבט מיהודה, אף הוא מסכים שטובת העם היא הקובעת, ובמצב מסוים מותר ורצוי למסור את שבט-המושלים לידי מי שינהיג את האומה בדרך הטובה ביותר, גם אם הדבר ימשך לאורך תקופה גדולה, והרי ברור שבאותו מצב שהיה בימים ההם, במאבק עם מלכות יון, היה זה הפתרון הטוב והמועיל.

ולפי פירוש הרמב"ם דאין **מושחין** היינו רק איסור **משיחה**, מרווח עוד יותר מדוע נשנתה הלכה זו של ר' יהודה **בכהנים**, אע"ג דהטעם, ד"לא יסור" נוגע לכל שבטי ישראל, דהו"א - כסברת הרמב"ן - שאני **כהנים** שהותרו מכללם לגבי **משיחה**, שהרי מושחין כהן גדול כשהוא מתמנה, קמ"ל שגם כהן שנתמנה במלוכה אינו במשיחה, הואיל וכאמור משיחה משמעותה מינוי **לדורות**, ואז יש בזה משום 'לא יסור', אבל במינוי של מלך ראשון בשעתו, עדיין אין בזה משום "לא יסור", ונביא שהמליך מלך שלא מיהודה לא פעל בניגוד לתורה.

והשתא שכל עיקרו של האיסור הוא נסמך על "צוואת הזקן", שאין בזה ציווי ממש אלא רצון, ברכה והבטחה, לא רק שאין הרמב"ם מונה אותו כלאו (וגם הרמב"ן לא ראה במקרא זה יסוד לאיסור דאורייתא), אלא שהוא אינו מזכירו כלל והוא מבליעו באיסור המשיחה של מלך שאינו מבית דוד.

4. תי' הגר"י אייבשיץ ודחייתו

[ובדרך אחרת יישב הגר"י אייבשיץ ז"ל את כשרות מלכות החשמונאים, ובספרו יערות דבש, ח"ב דרוש י' (דפוס ווארשא, דף קפ"ה. ב), כתב: "ויש להליץ בעד צדיקים ישרים כאלה, איך לא שמו לב לעבור על "לא יסור" וכו'... אבל אמרו בגמ' (סנהדרין ה' א) "לא יסור שבט מיהודה, אלו בני הלל נשיאי א"י", ופ"י תוס' (ד"ה זהבא) בשם הירושלמי (כלאים ט, ג) "דנשיאי א"י לא היו רק מנוקבא מזרעא דדוד". ולפי זה אף שהוא רק מצד אם מיהודה, קרי ביה שבט מיהודה... וידוע כי כל הכהנים הם שלשלת אהרן, ואשתו של אהרן היתה אחות נחשון משבט יהודה, ולכן לא חששו צדיקי חשמונאי בזה, כי הם מצד אמם מיהודה, וקרינן ביה שבט יהודה כמו הלל".

אולם צד-זכות זה אינו מספיק, שהרי כשיעקב אבינו מדבר על שבט יהודה אין כוונתו לשבט בכללו, אלא למי שיבחר ה' מתוכו, ומשנבחר דוד המלך מכאן ואילך המלכות נתונה לבית דוד לדורות, כלשון הרמב"ם בספר המצוות: "אמנם המלכות לבד, כבר ידעת מספרי הנבואה שזכה בה דוד וכן זרעו אחריו עד סוף כל הדורות" (לאר"ן, שס"ב ודאה פירוש המשניות סנהדרין פרק חלק, היסוד השנים עשר), וגם הרמב"ן כאן מפרט בחטא-החשמונאים "שמלכו ולא היו מזרע-יהודה ומבית-דוד".]

5. הגבלת הכהנים דווקא לעבודת המקדש

ועדיין עומדת לפנינו דעתו של רחב"א שלגבי שבט לוי, וביחוד לגבי משפחת הכהונה, קיים איסור מיוחד, כאמור לעיל, מהטעם שהסביר הרמב"ן כי ה' הוא נחלתם וחייבים הם במשמרת כהונתם.

ולרמב"ם שר"י ס"ל שאין מושחין היינו משיחה ממש, אבל מינוי מותר, הרי לפי דעת רחב"א, בכהנים - גם מינוי אסור, שהרי גם אם כשופט או שוטר יהיה, פוגע הוא בציווי של יה' הוא נחלתו. ונראה שהרמב"ם סובר שאין זו אלא אסמכתא (וגם הרמב"ן כשהעלה סברא לביסוס דעה זו, הקדים וכתב בלשון "ואפשר ג"כ שהיה עליהם חטא [גם בתחילת] מלכות מפני שהיו כהנים"), ואין הרמב"ם מקבל דעה זו להלכה, (ואף הרמב"ן אינו רואה את המקרא די"ל יהיה וגו' כלאו ממש, שהרי לא מצינו שהוא מונה אותו בהשגותיו על הרמב"ם בשה"מ במנין הלאוין).

ומחזורתא שהרמב"ם חולק על עיקר סברתו של הרמב"ן, שמשמרת הכהונה מחייבת ריתוק הכהנים לבית-המקדש, שהרי מצינו שנבחרו הלויים לעבודת-ה' כשהכריז משה רבנו "מי לה' אלי", וצוה מיד "שימו איש חרבו על ירכו" וגו' (שמות ל"ב. כו-כו), וכיוצא בזה "לא נתכהן פינחס עד שהרגו לזמרי" (זבחים ק"א. ב), וכך היה גם ענין העמדת 'מלך מן הכהנים' מבית החשמונאים, שהיה זה מצב שלא רק דבר המזבח ושאר עבודות שבמקדש הן שהיו את עבודת ה', אלא גם מערכות המלחמה למען קיום המקדש ולמען החזרת התועים מבני ישראל לאיתן-הקודש.

[ואפשר שלדעת הרמב"ם לא בא רחב"א לחדש הלכה מיחדת לגבי כהנים, אלא לחזק את דברי ר' יהודה לאסור משיחה משום שמשמעותה היא לדורות, והיינו לא רק מטעם צוואת הזקן אלא מפני שמצאנו לה סמוכין בפסוקי-התורה, ושם הענין יותר מפורש שעיקר האיסור מתייחס למלכות-דורות, שכן, נאמר שם במלך: "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל", וסמך ליה "לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה", ונחלה - כאמור - "אין לה הפסק", ועליה באה המניעה - "לא יהיה".]

6. ישוב הבעייתיות ברמב"ם לפי גירסה אחרת בירושלמי

והנה עמלנו ליישב דעת הרמב"ם ביחס לשתי ההלכות השנויות בירושלמי, אולם ראה זה מצאנו בירושלמי שקלים (פ"ו הל' א') עם פירוש מהר"ש סיריליאן ז"ל, שנדפס מכתב-יד ע"י הגרא"ז גרבוז ז"ל - ירושלים תשי"ח - ששם הגירסא היא לגמרי אחרת (והיא גם הובאה ב"דקדוקי סופרים"): "אין מושחין מלך בן מלך (מבית דוד), אמר יהודה ענתוריה על שם לא יסור שבט מיהודה [נפ"י מהר"ש סיריליאן: כיון דהתחיל מלכותו, לא יסור, ואין צריך משיחה], א"ר חייא בר אבא למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל [נפ"י מהר"ש: ירושה היא לו, כלומר שמהאי טעמא אין צריך משיחה]. ויפה העיר שם הגרא"ז ז"ל ב"הר אפרים" (דף פ"ו): "וברמב"ם לא הובא דין זה (לפי הגירסא שלנו בירושלמי הוריות), דאין מעמידין כהן למלך (כנוסחא שהיתה לפני הרמב"ן), ואולי לא היתה לפניו האי נוסחא בגמ' ד"אין מושחין מלכים כהנים", אלא היתה לפניו נוסחת הר"ש, "אין מושחין מלך בן מלך" - והשתא לא קשה מידי והכל אתי שפיר.

ז. שיטת רס"ג בשבח מעשה החשמונאים

ומצינו לגאון קדמון גישה שונה לגמרי מגישת הרמב"ן למלכות החשמונאים, ומדבריו משמע שמשפחת כהנים זו מן השמים המליכה, וכמו שכתוב במגילת אנטיוכוס "וקבילו מלכותא בני חשמונאי ובני בניהון", כי הנה זכינו עתה לאור הקדמתו של רב סעדיה גאון למגילת אנטיוכוס, תגלית מן הגניזה שפירסם הר"י קאפח שליט"א בסוף פ"י רס"ג לדניאל (ירושלים. ה'תשמ"א), ומתברר שר' סעדיה גאון עמד על המאורע הכביר של נצחון החשמונאים בגישה של "ליכא מידי דלא רמזי באורייתא" (ע"ן תענית ט. א), והוא אכן מצא לו יותר מרמז בברכת משה רבינו ע"ה לשבט לוי, שהסיפא שלה יש בה מן החידוש, שכן הרישא עוסקת בברכת כהונה גדולה של אורים ותומים, וממשיכה בהוראת-תורה יורו משפטך וכו', ואילו הסיפא מוציאה אותם מערכי המקדש והקודש, אף גם מכותלי בית המדרש, ומעמידה אותם במערכות המלחמה של אנשי חיל הנאבקים בקמים ומשנאים, אשר ברכת-ה' היא המביאה להם נצחון מלא.

והרי לפנינו לשון הגאון:

"מצאתי ראשונה משה רבינו עליו השלום הבטיח לבני לוי כי ה' עתיד להנחילם נצחון על אויביהם, ויהיה להם בכך כיבוש גלוי, כאמרו ברכ' ה' חילו וכו', ותרגמו: אלהים ברכ' את צבאותיו ורצה פועל ידיו ומחץ מתני מתקוממיו ושונאיו לבלתי יקומו, וכאשר הושג לי דבר ה' אשר נאמר על ידי משה, שיהיו לבני לוי קמים ומשנאים, ושה' ימחץ מתניהם, הכוונה בכך שהוא יכניעם לפנים וישמידם, חקרתיו בכל המאורעות הכתובים והמקובלים, ובדקתי אם אמצא בהם מאורע שבני לוי נלחמו באיזו מלחמה או כיבשו כיבוש, ולא מצאתי כי אם מה שהיה בשלטון היונים, לפי שמקובל באומה, כי חמשה אנשים מהם נקראים בני מתתיה המכונה חשמונאי, נלחמו במלך ממלכה שהיה נקרא אנטיוכוס, ונצחוהו והכניעוהו, ועמדה המלכות בידם מאתים ושש שנים, אז ידעתי כי זהו אשר קדם בדברי משה" (שם. עמ' רכ"ב).

רש"י והרמב"ם בעקבות רס"ג

ודברי רס"ג אלה הם ששמשו מקור לרש"י: "מחץ מתנים קמיו" (דברים ל"ג, יא) - פירש"י: "ד"א ראה שעתידין חשמונאי ובניו להלחם עם היוונים והתפלל עליהם, לפי שהיו מועטים י"ב בני חשמונאי ואלעזר, כנגד כמה רבבות".

ובהמשך הדברים, תוזר שוב הרס"ג לנצחון הכהנים על היוונים:

"ועוד מצאתי זכריה בן ברכיה (ט. יג) שביאר פרשת היוונים... "ועוררתי בניך ציון על בניך יון"... והודיע שהם [המנצחים את היוונים], כהנים... מושיעים מידי האויבים. ולענין "כי אבני נזר מתנוססים על אדמתו" (שם. ט"ז) - אותם המרגליות שמתקשטים בהם הכהנים, כדבר ה' [בהכנת החושן והאפוד], והאבנים תהיינה על שמות בני ישראל' (שמות כ"ח, כ), ואמר עוד (שם ט) "ולקחת את אבני השהם", ונגזר מתנוססות מן נס שהוא הדגל" (שם. עמ' רכ"ד).

ואף כאן אנו מוצאים את רש"י הולך בעקבותיו של רס"ג: "ועוררתי בניך ציון על בניך יון - שאנטיוכס יטול המלכות מיד מלכי פרס..., ואני אדרוך יהודה להיות לי כקשת-מלחמה וילחמו באנטיוכס בימי חשמונאים - ועוררתי בניך ציון על חיל אנטיוכס". ובהמשך הדברים: "כי אבני נזר - כי הכהנים בני חשמונאים המתפארים באבני נזר, בטורי חושן ואפוד, יהיו מתנוססים בנסים על אדמתן".

ובכיוון זה ממשיך רש"י לפרש את חזונו של דניאל: "ועמד על כנו מעביר נוגש, הדר מלכות" (דניאל י"א, כ) - "ויתחזק על בסיסו בהר המודעית מתתיהו בן יוחנן, המעביר נוגש יון מעל ישראל וגו', והוא הדר **מלכות** בישראל, כי שר וגבור יהיה הוא וכל זרעו אחריו בני החשמונאים".

והרי לנו בדברי רש"י שאין זה מינוי סתמי של מושל, אלא בפירוש הדר **מלכות** לו, "וכל זרעו אחריו".

ועכשיו ברור שהרמב"ם ניסח דבריו על מלכות חשמונאים, עפ"י הרס"ג - שאותו העריץ מאד - והביטוי ברמב"ם (ריש הלכות חנוכה) "וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה", הריהו ממש העתק מדויק מלשון הרס"ג: "עמדה המלכות בידם מאתים ושש שנים".